

УДК 159.9.07: 159.3: 378

ПРОГРАМА ІННОВАЦІЙНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО СПЕЦКУРСУ: «ГАРМОНІЗАЦІЯ ХАРАКТЕРУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ»

Статтю присвячено презентації інноваційного психологічного спецкурсу "Гармонізація характеру особистості в юнацькому віці". Автором обґрунтовані принципи, мета, завдання спецкурсу, представлений план інноваційної програми.

Презентований спецкурс спрямований на гармонізацію характеру старше-класників та студентів. Сполучення лекцій, самоаналізу, дискусій, рольових ігор дає можливість для використання його в роботі із сучасною молоддю з метою психологічної профілактики характерологічних дисгармоній у юнацькому віці.

Ключові слова: *особистість у юнацькому віці, характер, гармонійні риси, дисгармонійні риси, гармонізація, психологічний тренінг.*

Статья посвящена презентации инновационного психологического спецкурса «Гармонизация характера личности в юношеском возрасте». Автором обоснованы принципы, цель, задачи спецкурса, представлен план инновационной программы.

Презентованный спецкурс направлен на гармонизацию характера старшеклассников и студентов. Сочетание лекций, самоанализа, дискуссий, ролевых игр дает возможность использовать его в работе с современной молодежью в целях психологической профилактики характерологических дисгармоний в юношеском возрасте.

Ключевые слова: *личность в юношеском возрасте, характер, гармоничные черты, дисгармоничные черты, гармонизация, психологический тренинг.*

The article is devoted to presentation of innovative psychological special course «A harmonization of character of youth personality». There where proved the principles, purpose and tasks of a special course and the plan of the innovative program.

The presented special course is directed on harmonization of character of senior pupils and students. The combination of lectures, introspection, discussions, role games enables to use it in work with modern youth with a view of psychological preventive maintenance of disharmonies of character in youth.

Keywords: *youth personality, character, harmonious features, disharmonious features, harmonization, psychological training.*

Інтерес до проблеми гармонізації характеру особистості починається з праць давньогрецьких філософів Платона, Теофраста й Гіппократа, які вважають, що характер визначає долю людини. Актуальність вивчення характеру в юнацькому віці зумовлена необхідністю своєчасного попередження розвитку характерологічних дисгармоній у юнаків та дівчат. Тому важливим завданням сучасної психології є своєчасна профілактика дисгармонійного характеру молоді. Здоровий розвиток особистості

визначається наявністю духовно-моральної спрямованості, що зумовлює формування цілісної структури характеру. Сучасна молодь відрізняється від попередніх поколінь високим рівнем інтелекту, інформаційної обізнаності при відсутності знань духовного змісту. Сьогодні в умовах загального падіння моральності в суспільстві, розмитості ідеалів, порушенні інституту шлюбу людина змушена шукати форми взаємодії з навколишнім світом. Але втрата духовно-морального підґрунтя, панування духу корисливості, пристосування до морально-патогенних умов сучасної культури викликає розвиток дисгармоній характеру. Це призводить до вступу в самостійне життя інфантильних, духовно-незрілих молодих людей. Емоційна неврівноваженість, втрата самовладання, душевний смуток, слабовілля, суперечливість поведінки є показниками дисгармонійного характеру і причинами психологічних проблем людини. Все це зумовлює *актуальність* вирішення проблеми гармонізації характеру молоді шляхом створення психологічних умов духовно-морального оздоровлення особистості.

Нами був розроблений комплексний психологічний спецкурс «Гармонізація характеру в юнацькому віці» для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Метою даної статті є презентація програми даного спецкурсу. Інноваційний психологічний спецкурс спрямований на гармонізацію характеру особистості в юнацькому віці шляхом формування моральних ставлень, позитивного мислення, позитивних почуттів, здобуття навичок моральної поведінки старшокласників та студентів. *Гармонізація характеру* є процесом узгодження його підструктур, наповнення їх духовно-моральним змістом, розвиток позитивних якостей з метою контролю над негативними особистісними проявами. Основним завданням гармонізації характеру є розвиток *духовно-моральної саморегуляції* – здатності управляти своїми емоціями й діями, керуючись моральними принципами: збереження миру, любові, взаємоповаги; формування моральних ставлень до себе, до інших людей, до Бога, до навколишнього світу, дотримання принципів помірності та позитивності в усіх життєвих проявах з метою формування цілісної структури сильного, урівноваженого, морального характеру.

Проблема гармонізації характеру лежить на межі філософії, психології,

психотерапії, духовних повчань та мистецтва (естетики, акторської майстерності). Засвоєння та синтез цих знань сприяє формуванню гармонійного світогляду.

Методологія спецкурсу гармонізації характеру ґрунтується на засадах християнської зокрема, православної антропології. Слід зазначити, що попри те, що переважна більшість населення України приймає християнські цінності, даний спецкурс не має на меті пропагування або нав'язування певної релігійної конфесії. Слухачи спецкурсу отримують можливість лише для *ознайомлення* з основними положеннями християнської антропології, яка використовується як загально-філософське підґрунтя цілісного психологічного процесу гармонізації характеру особистості. Проте, також варто зазначити, що інші релігійно-етичні концепції (конфуціанство, буддизм, мусульманство, протестантські динамізації тощо) також мають схожі погляди на сутність гармонійності особистості, принаймні в тих спільних етичних положеннях, які стосуються психології характеру (зокрема, майже усі релігійні конфесії стверджують безумовну цінність духовно-моральних якостей людини, які детермінують конструктивну регуляцію поведінки й міжособистісних стосунків). Отже, знання психологічних засад вітчизняної духовно-культурної традиції не виключає можливості здійснення молоддю вільного вибору власного релігійно-філософського світогляду. Це дає змогу представникам інших релігійних уподобань також ефективно навчатися й гармонізувати свій характер у межах цієї програми спецкурсу за вибором.

Методологічним підходом до гармонізації характеру є *духовно моральний позитивно-особистісний* підхід, який ґрунтується на наступних принципах. 1. Принцип *ієрархічності* означає впорядкованість між різними підструктурами характеру (ознакою гармонійного характеру є належна ієрархія, провідне місце в якій, належить духовно-моральним рисам). 2. Принцип *духовно-моральної детермінації* відповідно до якого духовно-моральні риси є основними факторами гармонізації характеру (розвиваючи чесність, совість, відповідальність, ми зміцнюємо духовно-моральну саморегуляцію, що сприяє врівноваженості й цілісності характеру). 3. Принцип *позитивності* полягає у спрямованості особистості на позитив стосовно інших людей, проблемних ситуацій, життя в цілому. Особистість має виконувати роль своєрідного буфера, який не віддзеркалює негатив, що надходить з боку інших людей, а нейтралізує його своєю

позитивністю (необхідно вміти припиняти негатив на початковій стадії за допомогою доброго жарту, ласкавого слова, визнанням своєї неправоти тощо). Складні ситуації потрібно розглядати як умови для побудови оптимальних дій. Дотримання принципу позитивності розвиває позитивне мислення – уміння інтерпретувати проблемні ситуації з погляду оптимізму, творчо знаходячи альтернативні способи їх вирішення. 4. Принцип *цінності особистості* – це орієнтація на кращі якості людини, визнання презумпції невинуватості кожної людини, розуміння й виправдання її. 5. Принцип *інтернальності* полягає у формуванні відповідального ставлення до всього, що відбувається в житті людини. 6. Принцип *єдності психіки й діяльності* проявляється в єдності системи відносин і поведінки (погодженість відносин людини з її реальним життям зумовлює гармонійність її характеру). 7. Принцип *динамічної мотивації*, відповідно до якого, основою характеру виступає спрямованість особистості, що може динамічно змінюватися. 8. Принцип *дихотомічності* означає наявність парності взаємовиключних рис характеру (ознак домінування вектора гармонійного характерологічного розвитку, які виключені у випадку дисгармонійного розвитку). 9. Принцип *помірності* означає, що гармонізація характеру є процесом узгоджування його підструктур (міра, як норма гармонійного існування, сприяє врівноваженості характеру). 10. Принцип *антиномічності* полягає в розумному поєднанні суперечливих критеріїв: позитивності й духовно-моральної детермінації (людину необхідно сприймати з позиції безумовної цінності особистості, й одночасно з погляду духовно-моральної оцінки її вчинків). 11. Принцип *"психоелевації"* – духовно-морального окультурення характеру (гармонізація характеру полягає в розвитку позитивних рис й контролі над негативними якостями, належному спрямуванні їх). 12. Принцип *духовно-особистісної інтеграції* (гармонізація особистості відбувається на основі розвитку базових процесів: морального, інтелектуального, емоційного, вольового розвитку).

Метою спецкурсу є набуття практичних навичок свідомого самовиховання й гармонізації свого характеру шляхом духовно-морального самоудосконалення, засвоєння духовно-моральних принципів, розвитку позитивного мислення. *Завдання* спецкурсу: 1. Актуалізація психологічних знань, розвиток здатності до самопізнання. 2. Усвідомлення зв'язку між особистісними проблемами й наявністю дисгармоній характеру. 3.

Формування мотивації до духовно-морального самовдосконалення, з метою гармонізації характеру. 4. Розвиток здатності до самопізнання, рефлексії своїх рис. 5. Усвідомлення дихотомічності позитивних і негативних рис характеру. 6. Розвиток совісті, відповідальності, здатності до морального вибору, до свідомого визнання своїх помилок. 7. Формування позитивного мислення, позитивних почуттів. 10. Розвиток духовно-моральної саморегуляції. 11. Набуття досвіду самовиховання характеру (розвиток позитивних рис, апробація форм моральної поведінки). 12. Систематизація знань, рефлексія отриманого досвіду. Спецкурс поєднує такі форми психологічної роботи як лекції, дискусії, психотренінг, рольові ігри. Домашні завдання мають творчий характер.

Спецкурс включає 70 академічних годин, з них: 13 тематичних занять (які містять по 2 теоретичних та 3 психотренінгових уроки), 2 залікових уроки й 3 рефлексивних заняття (рефлексія отриманого досвіду). Заняття мають проводитись по два уроки на тиждень протягом навчального року. Теоретичні заняття можуть проводитися у великих групах (по 20-50 осіб), а практичні (психотренінгові) – бажано проводити у підгрупах (по 10-15 осіб).

Спецкурс складається з двох загальних частин. Першу частину *"Духовно-моральні основи гармонізації характеру"* складають 6 тематичних занять по 5 академічних годин, 1 залікове й 1 рефлексивне заняття (усього 32 академічні години). Кожна тема містить по 5 уроків, з них: 2 теоретичних уроки та 3 психотренінгових: самоаналіз, рольові ігри, дискусії. Змістова послідовність курсу побудована по такій логіці: вступні заняття № 1-5 мають на меті ознайомлення учнів зі змістом курсу, формування мотивації гармонізації власного характеру, знайомство з групою шляхом самопрезентації характерів; заняття № 6-15 присвячені розкриттю предмета курсу: понять "характер", "гармонія", "гармонійний характер", "дисгармонії характеру"; заняття № 16-30 розкривають сутність християнської антропології як методологічної основи гармонізації характеру: ієрархічної структури особистості: дух, душа, тіло; розвитку моральності як головного принципу гармонізації характеру; заняття № 31 – проміжний залік; заняття № 32 – рефлексивне заняття.

Другу частину спецкурсу *"Гармонізація компонентів характеру"* становлять 7 тематичних занять по 5 академічних годин, 1 залікове і 2 заключно-рефлексивних заняття (усього 38 академічних годин). Змістова послідовність другого модуля побудована по такій логіці: заняття № 33-67 присвячені послідовному розвитку кожного компоненту

характеру й відстежити динаміку показників свого характеру порівняно з початком курсу; заняття № 68 – залікове (підсумковий залік наприкінці курсу), заняття № 69-70 – допомагають слухачам систематизувати набуті знання, відрефлексувати отриманий досвід.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

У результаті вивчення дисципліни **старшокласники повинні знати:**

- що мотивація духовно-морального самовдосконалення сприяє гармонізації власного характеру;
- психологічні прояви характерологічних дисгармоній;
- критерії гармонічного характеру й принципи гармонізації характеру;
- належну ієрархічну структуру особистості, розрізняти поняття «мораль» і «моральність»;
- моральні принципи, духовно-моральні закономірності характерологічного розвитку;
- диференціювати гармонійні й дисгармонійні риси характеру;
- нарами здорового способу життя, що сприяють гармонізації характеру;
- методи гармонізації підструктур характеру.

Старшокласники повинні вміти:

- застосовувати отримані теоретичні знання на практиці у проблемних життєвих ситуаціях;
- рефлексувати свої стани, думки, почуття;
- володіти прийомами духовно-моральної саморегуляції (здійснювати духовно-моральну регуляцію емоцій та поведінки; активізувати волю й конструктивно спрямовувати її);
- володіти методами позитивного мислення, керувати своїми думками й почуттями;
- будувати моральне спілкування (поважати інших людей, бути доброзичливими, толерантними);
- вміти опановувати стрес, володіти навичками самовідновлення після стресу.

Програма спецкурсу була розглянута на засіданні вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, затверджена і схвалена для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (протокол № 9 від 28 жовтня 2013 р.).

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН СПЕЦКУРСУ для учнів 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів

**«ГАРМОНІЗАЦІЯ ХАРАКТЕРУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ».
ЗМІСТ ПРОГРАМИ**

№		Назва теми	Кількість годин		
Тем и	Уроку		Теоретичні і заняття	Практичні заняття	Усього
Частина 1		ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ХАРАКТЕРУ			
1	1-2	Вступ до курсу «Гармонізація характеру»	1	1	2
	3-5	Знайомство з групою: самопрезентація характерів		3	3
2	6-7	Характер особистості. Критерії гармонійного характеру.	2		2
	8-10	Моральні ставлення людини – основа її гармонійного характеру		3	3
3	11-12	Дисгармонії характеру – актуальна проблема сучасної людини.	2		2
	13-15	Розвиток психологічних механізмів гармонізації характеру		3	3
4	16-17	Християнська антропология: дух, душа, тіло.	2		2
	18-20	Актуалізація у поведінці принципів гармонізації характеру		3	3
5	21-22	Християнська антропология: вчення про моральні чесноти й пристрасті	2		2
	23-25	Духовно-моральне самоудосконалення		3	3
6	26-27	Християнська антропология: душевні пристрасті й моральні чесноти	2		2
	28-30	Боротьба з пристрастями. розвиток моральних чеснот		3	3
	31	ЗАЛІК	1		1
	32	Рефлексивне заняття		1	1
Модуль 2		ГАРМОНІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ ХАРАКТЕРУ			
7	33-34	Гармонізація компонентів характеру: духовно-моральний компонент	2		2
	35-37	Саморозвиток духовно-моральних якостей		3	3
8	38-39	Гармонізація компонентів структури характеру: інтелектуально-креативний компонент	2		2
	40-42	Саморозвиток інтелектуально-креативних якостей		3	3
9	43-44	Гармонізація компонентів структури характеру: емоційний компонент	2		2
	45-47	Саморозвиток емоційно-позитивних якостей		3	3
10	48-49	Гармонізація компонентів структури характеру: комунікативний компонент	2		2
	50-52	Саморозвиток морально-комунікативних якостей		3	3
11	53-54	Гармонізація компонентів структури характеру: вольовий компонент	2		2
	55-57	Саморозвиток морально-вольових якостей		3	3
12	58-59	Гармонізація компонентів структури характеру: психосоматичний компонент	2		2
	60-62	Саморозвиток стресостійкості		3	3
13	63-67	Уроки мудрості	2		2
		Психодіагностика рис характеру		3	3
	68	<i>Підсумковий контроль - ЗАЛІК</i>		1	1
	69-70	Рефлексія отриманого досвіду.		2	2
Всього годин			27	43	70

Заняття 1-2. В СТУП ДО КУРСУ «ГАРМОНІЗАЦІЯ ХАРАКТЕРУ». Мета: Презентація курсу. *Завдання:* 1. Усвідомлення учасниками предмета й завдань курсу. 2. Формування мотивації духовно-морального саморозвитку з метою гармонізації характеру. 3. Психодіагностика рис характеру учасників (первинний зріз).

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (35 хв): Проблема гармонізації характеру. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ: 1. Психодіагностика рис характеру за методикою «Структура й зміст характеру» (первинний зріз) (45 хв.). 2. Домашнє завдання (10 хв.).

Заняття 3-5. ЗНАЙОМСТВО З ГРУПОЮ: *Мета:* самопрезентація усіх учасників групи. *Завдання:* рефлексія рис власного характеру. Практична вправа "Презентуй себе" (135 хв.).

Заняття 6-7: ХАРАКТЕР ОСОБИСТОСТІ. КРИТЕРІЇ ГАРМОНІЙНОГО ХАРАКТЕРУ. *Мета:* Усвідомлення моральних ставлень особистості як основи її гармонійного характеру. *Завдання:* 1. Усвідомлення понять "характер", "гармонія", "гармонійний характер". 2. Усвідомлення сутності моральних відносин до світу як основи гармонійного характеру. 3. Набуття навичок рефлексії своїх сильних і слабких рис характеру.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ: 1. Характер (20 хв.). 2. Моральні ставлення (30 хв.). 3. Поняття "Гармонія" у роботах давньогрецьких філософів (20 хв.). 4. Критерії гармонійності характеру (20 хв.). 5. ПРАКТИЧНА ВПРАВА (10 хв.): самоаналіз «Самооцінка гармонійності свого характеру».

Заняття 8-10. МОРАЛЬНІ СТАВЛЕННЯ ЛЮДИНИ – ОСНОВА ЇЇ ГАРМОНІЙНОГО ХАРАКТЕРУ (135 хв.). *Мета:* розвиток моральних ставлень особистості. *Завдання:* 1. Рефлексія рис характеру в себе й у інших людей. 2. Розвиток довіри до людей. 3. Усвідомлення форм прояву моральних ставлень до себе, до інших людей, до Бога, до справи, до світу в цілому.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ: 1. Психологічна гра "Я довідався про тебе..." (15 хв.). 2. Вправа "Колір мого характеру" (30 хв.). 3. Вправа "Сліпий та поводитир" (10 хв.). 4. Гра «Розмова крізь скло» (20 хв.). 5. Рефлексія (15 хв.). 6. Групова робота "Меморандум моральних ставлень" (35 хв.). Рефлексивне інтерв'ю: учасники по по колу розповідають про свій стан, думки, почуття, про те, що нового відбулося в емоціях, в знаннях, стосунках (5 хв.).

Заняття 11-12. ДИСГАРМОНІЇ ХАРАКТЕРУ – АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ. *Мета:* Усвідомлення ознак дисгармоній характеру й розвиток мотивації роботи над собою. *Завдання:* 1. Розгляд проблеми характерологічних дисгармоній. 2. Розуміння психологічних механізмів гармонізації характеру. 3. Самопізнання психологічних механізмів духовного розвитку.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 хв.): 1. Проблема розвитку дисгармоній характеру (20 хв.). 2. Порухення духовно-моральної саморегуляції – психологічний механізм розвитку дисгармоній характеру (20 хв.) 3. Психологічні механізми гармонізації характеру (30 хв.). 4. ПРАКТИЧНА ВПРАВА (20 хв.): психодіагностика за методикою "Духовний потенціал" Е. О. Помиткіна.

Заняття 13-15. РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ГАРМОНІЗАЦІЇ ХАРАКТЕРУ. *Мета:* Розвиток мотивації роботи над собою, активізація психологічних механізмів гармонізації характеру. *Завдання:* 1. Усвідомлення власних дисгармонійних проявів. 2. Усвідомлення буттєвої єдності Всесвіту. 3. Розвиток рефлексії, адекватної самооцінки. 4. Набуття навичок модифікації й корекції власної поведінки.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Психологічна гра: "Пересядьте ті, хто..." (15 хв.). 2. Вправа "Гравітаційне поле" (20 хв.). 3. Процедура "Автопортрет по колу": "Я – для інших і для себе" (35 хв.). 4. Рольова гра "Зміна поведінки" (20 хв.). 5. Рольова гра «Дві дороги – обирай» (25). 6. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.).

Заняття 16-17: ХРИСТІЯНСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ: ДУХ, ДУША, ТІЛО.

Мета: Засвоєння основ християнської антропології й принципів гармонізації характеру. *Завдання:* 1. Усвідомлення ієрархічної структури особистості: дух, душа, тіло. 2. Розуміння структури й змісту характеру. 3. Засвоєння принципів гармонізації характеру. 4. Усвідомлення реальної ієрархії підструктур своєї особистості.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 хв.): 1. Структура особистості: дух, душа, тіло (20 хв.). 2. Структура характеру (15 хв.). 3. Принципи гармонізації характеру (35 хв.). 4. ПРАКТИЧНА ВПРАВА (20 хв.): Самоаналіз: Рефлексія власних рис.

Заняття 18-20. АКТУАЛІЗАЦІЯ У ПОВЕДІНЦІ ПРИНЦИПІВ ГАРМОНІЗАЦІЇ ГАРАКТЕРУ. *Мета:* засвоєння й реалізація в практиці спілкування

принципів цінності особистості, позитивності та інтернальності. *Завдання:* 1. Розвиток рефлексії власних позитивних і негативних рис. 2. Розвиток навичок визнання власних помилок. 3. Розвиток навичок сприйняття людей з опорою на їх кращі якості. 4. Практика позитивно-інтернального спілкування.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Самоаналіз: 1. Вправа "Провинений" (25 хв.); 2. «Скульптура: Мої дух, душа, тіло» (40 хв.). 3. Рольова гра "Аеропорт" (25 хв.). 4. Рольова гра "Колишній конфлікт" (25 хв.). 5. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.).

Заняття 21-22: ХРИСТІЯНСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ: ВЧЕННЯ ПРО МОРАЛЬНІ ЧЕСНОТИ Й ПРИСТРАСТІ. *Мета:* актуалізація моральної потреби, розвиток моральних переконань. *Завдання:* 1. Усвідомлення категорій «моральне почуття», «моральний закон», «совість». 2. Засвоєння святоотецького авчення про моральні чесноти й пристрасті. 3. Усвідомлення тілесних пристрастей черевоугодництва й блуду та чеснот помірності й цнотливості. **ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 хв):** 1. Мораль і моральність (15 хв.). 2. Совість – внутрішній моральний закон. (10 хв.). 3. Моральні пороки й чесноти людини (5 хв.). 3.1 Пристрасть черевоугодництва – чесноти помірності й стриманості (10 хв.). 3.2 Пристрасть блуду – чеснота цнотливості. (30 хв.). **4. ПРАКТИЧНА ВПРАВА (20 хв.):** Рольова гра "Зваблення".

Заняття 23-25. ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ САМОУДОСКОНАЛЕННЯ: *Мета:* розвиток мотивації й навичок духовно-морального самоудосконалення. *Завдання:* 1. Набуття навичок усвідомлення, визнання власних помилок та покаяння. 2. Усвідомлення свого відношення до заборон й обмежень. 3. Розвиток здатності до протистояння спокусам. 4. Розуміння шкоди ледарства й мотивація боротьби з лінощами.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Самоаналіз "Покаяння" (25 хв.). 2. Дискусія: "Прояви ледарства в нашому житті й боротьба з лінощами" (30 хв.). 3. Психологічна гра "Заборонний плід" (25 хв.). 4. Процедура "Рекламний ролик" (35). 5. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.).

ЗАНЯТТЯ 26-27: ХРИСТІЯНСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ: ДУШЕВНІ ПРИСТРАСТІ Й МОРАЛЬНІ ЧЕСНОТИ. *Мета:* Набуття навичок диференціації пристрастей і моральних чеснот. *Завдання:* 1. Усвідомлення душевних пристрастей срібллюбства, гніву, зневіри й гордості. 2. Мотивація самовиховання чеснот милосердя,

терпіння, лагідності, смиренності. 3. Набуття навичок боротьби зі зневірою.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 МІН): 1. Пристрасть срібололюбства – чеснота милосердя (15 хв.). 2. Пристрасті гніву, осуду – чесноти терпіння й лагідності (20 хв.). 3. Пристрасті суму, зневіри (15 хв.) – чесноти віри, надії й сили духу. 4. Пристрасті гордині, марнославства – чеснота смиренності (20 хв.). **ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (20 хв.):** Самоаналіз "Людина після урагану".

Заняття 28-30. БОРОТЬБА З ПРИСТРАСТЯМИ. РОЗВИТОК МОРАЛЬНИХ ЧЕСНОТ. *Мета:* Набуття навичок саморозвитку чеснот (позитивних рис). *Завдання:* 1. Розвиток контролю над афектами гніву, злості. 2. Рефлексія негативних рис по їх зовнішніх проявах у поведінці. 3. Усвідомлення можливості різних форм поведінки в складній ситуації. 4. Апробація форм моральної поведінки.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Самоаналіз "Психосинтез" (40 хв). 2. Чарівна казка (45 хв.). 3. Рольова гра (30 хв.). 4. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.).

Заняття 31. ПИСЬМОВИЙ ЗАЛІК. Питання для письмового заліку наведено наприкінці програми спецкурсу. Педагог (психолог) має скомпановувати по 3 запитання на окремих картках. Ведучий роздає учасникам картки, що містять по 3 запитання за змістом всього курсу "Гармонізація характеру особистості в юнацькому віці". Час на підготування й написання відповідей – 40 хвилин. Листки з відповідями учасники здають ведучому для перевірки й атестації.

Заняття 32. РЕФЛЕКСИВНЕ ЗАНЯТТЯ. Рефлексивне інтерв'ю: учасники по колу розповідають про свій стан, думки, почуття, про те, що нового відбулося в емоціях, в знаннях, стосунках, який досвід вони отримали, що дала їм ця частина спецкурсу.

Заняття 33-34: ГАРМОНІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ ХАРАКТЕРУ: ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ. *Мета:* Самовиховання духовно-моральних рис характеру (чесності, альтруїзму, відповідальності). *Завдання:* 1. Усвідомлення дихотомічності моральних рис. 2. Розвиток совісті, чесності. 3. Самопізнання.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 хв.): 1. Гідність особистості – основа розвитку моральних якостей (10). Дихотомічність духовно-моральних рис характеру (5 хв.). 1.1. Брехливість – чесність (15 хв.). 1.2 Егоїзм – альтруїзм (20 хв.). 1.3. Відповідальність –

екстернальність (20 хв.). 2. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (20 хв.): 2.1. Психодіагностика егоцентризму. 2.2. Самоаналіз «Ревізія чесності».

Заняття 35-37. САМОРОЗВИТОК ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ.

Мета: набуття навичок моральної поведінки. *Завдання:* 1. Усвідомлення відповідальності перед собою й перед навколишніми. 2. Розвиток здатності до морального вибору. 3. Апробація форм моральної поведінки.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 ХВ.): 1. Вправа «Відповідальність» (незакінчені речення) (40 хв.). 2. Методика "Проблемні ситуації" (40 хв.). 3. Рольова гра: Ситуація стресу (35 хв.). 4. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.).

Заняття 38-39: ГАРМОНІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ ХАРАКТЕРУ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КРЕАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ *Мета:*

Набуття досвіду самовиховання інтелектуально-креативних рис характеру (позитивного мислення, креативності, принциповості, толерантності). *Завдання:* 1. Усвідомлення сутності позитивного мислення. 2. Усвідомлення дихотомічності інтелектуальних якостей. 3. Гармонізація уразливості. 4. Розвиток креативності, толерантності як форм позитивного мислення.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (75 хв.): 1. Позитивне мислення (20 хв.). 2. Сила подяки (15 хв.). 3. Дихотомічність інтелектуально-креативних рис (5 хв.). 3.1. Ригідність – креативність (15 хв.). 3.2. Конформність – принциповість (10 хв.). 3.3. Педантичність – толерантність (10 хв.). 4. ПРАКТИЧНА ВПРАВА (15 ХВ.): Самоаналіз: «Боротьба з негативними думками».

Заняття 40-42. САМОРОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-КРЕАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ. *Мета:* набуття навичок інтелектуально-креативної поведінки. *Завдання:* 1.

Усвідомлення своїх інтелектуально-креативних рис характеру. 2. Усвідомлення помилок у сприйнятті людини. 3. Набуття досвіду інтелектуально-креативної поведінки.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Тренінг позитивного мислення "Садівник" (20 хв.). 2. Методика "Альтернативне використання" (15 хв.). 3. Вправа "Творче осяяння" (25 хв.). 4. Вправа "Усвідомлення помилок у сприйнятті людини" (25 хв.). 5. Рольова гра: «Подолання катастрофи» (30 хв.). 6. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.).

Заняття 43-44. ГАРМОНІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ

ХАРАКТЕРУ: ЕМОЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ. *Мета:* Набуття досвіду гармонізації емоційних рис характеру (емоційного інтелекту, емоційної стабільності, упевненості, оптимістичності). *Завдання:* 1. Усвідомлення понять «емоції», «почуття», «афекти», «емоційний інтелект». 2. Розуміння дихотомічності емоційних рис характеру. 3. Розвиток емоційного інтелекту: усвідомлення своїх емоцій, здатності до керування ними, розуміння почуттів іншої людини. 4. Набуття емоційної стабільності й навичок творчої сублімації емоційного негативу.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 хв.): 1. Емоційний інтелект (15 хв.). 2. Дихотомічність емоційних рис (5 хв.). 2.1. Емоційна лабільність – емоційна стійкість (стабільність) (20 хв.). 2.2. Песимістичність – оптимістичність (10 хв.). 2.3. Тривожність – впевненість (10 хв.). 3. Самоконтроль емоцій (10 хв.). 4. ПРАКТИЧНА ВПРАВА (20 хв.): Самоаналіз "Емоційний світлофор".

Заняття 45-47. САМОРОЗВИТОК ЕМОЦІЙНО-ПОЗИТИВНИХ ЯКОСТЕЙ.

Мета: розвиток емоційного інтелекту. *Завдання:* 1. Усвідомлення й рефлексія власних почуттів. 2. Розвиток емоційної стабільності, оптимізму. 3. Набуття навичок емоційно-позитивної поведінки й творчої сублімації емоційного потенціалу. ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Вправа "Колір емоцій" (15 хв.). 2. Вправа "У чому мені повезло в житті" (15 хв.). 3. Гумористична розповідь (казка) (35 хв.). 4. Інсценування розповіді (25 хв.). 5. Гра "Песиміст, Оптиміст, Блазень" (25 хв.). 6. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.).

Заняття 48-49. ГАРМОНІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ ХАРАКТЕРУ: КОМУНІКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ.

Мета: формування морально-комунікативних якостей (доброзичливості, емпатії, скромності, поважності до людей). *Завдання:* 1. Усвідомлення рис характеру, які допомагають міжособистісному спілкуванню, і тих, які перешкоджають йому. 2. Розвиток морально-комунікативних якостей. 3. Набуття навичок формулювання "Я -повідомлень".

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 хв.). 1. Моральне спілкування (15 хв.). 2. Основи ефективної поведінки в ситуації словесних нападів (10 хв.). 3. Дихотомічність комунікативних рис (5 хв.). 3.1. Агресивність – доброзичливість (10 хв.). 3.2. Байдужість – емпатія (10 хв.). 3.3. Демонстративність – скромність (10 хв.). 4. Метод «Я-повідомлення» (10 хв.). 5. ПРАКТИЧНА ВПРАВА (20 хв.): «Відправлення Я – повідомлень».

Заняття 50-52. САМОРОЗВИТОК МОРАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ. *Мета:* набуття практичних навичок моральної комунікації. *Завдання:* 1. Усвідомлення й рефлексія своїх почуттів. 2. Розвиток морально-комунікативних якостей (доброзичливості, емпатії, поваги до інших людей). 3. Набуття навичок емоційної стабільності, доброзичливого реагування. 4. Розвиток навичок надання зворотного зв'язку іншим. 5. Відпрацювання стратегій вирішення конфліктів.

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Дискусія: «Мої проблеми у спілкуванні» (обговорення проблем у реальній та віртуальній комунікації молоді в соцмержах, а також явищ лідерства, командності у зв'язку з порушенням питань конкуренції та співпраці в колективі). (25 хв.). 2. Вправа «Антидзеркало з фільтром» (20 хв.). 3. Рольова гра "Згладжування конфліктів" (20 хв.). 4. Вправа "Зворотний зв'язок" (15 хв.). 5. Вправа "Доброзичливість" (20 хв.). 6. Рольова гра "Зйомки фільму" (20 хв.). 7. Рефлексивне інтерв'ю (15 хв.).

Заняття 53-54. ГАРМОНІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ ХАРАКТЕРУ: ВОЛЬОВИЙ КОМПОНЕНТ. *Мета:* саморозвиток вольових рис характеру (самоконтролю, організованості, терплячості). *Завдання:* 1. Усвідомлення дихотомічності вольових рис характеру. 2. Розвиток самоконтролю, здатності до керування своїми почуттями. 3. Набуття навичок вольових дій.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (75 хв.): 1. Поняття «сила волі» (15 хв.). 2. Дихотомічні вольові риси характеру (5 хв.). 2.1. Психічна збудливість («вибуховість») – самоконтроль (10 хв.). 2.1.1 Етапи вольової дії (10 хв.). 2.2. Слабовілля – організованість (10 хв.). 2.3. Імпульсивність – терплячість (10 хв.). 3. Розвиток волі (15 хв.). 4. **ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (15 хв.):** 4.1. Техніка розвитку волі "Сніданок треба заслужити" (6 хв.). 4.2. «Ледачі вісімки» (4 хв.). 4.3. Вправа «Коло й трикутник» (5 хв.).

Заняття 55-57. САМОРОЗВИТОК МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ. *Мета:* набуття практичного досвіду вольової саморегуляції. *Завдання:* 1. Усвідомлення методів розвитку волі. 2. Розвиток навичок постановки мети. 3. Рефлексія й розвиток вольових якостей (самоконтролю, уміння відмовити в необґрунтованому проханні, подолання складних ситуацій).

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.): 1. Самоаналіз "Самоконтроль" (20 хв.). 2.

Самоаналіз в парах «Мої вольові звички, які з них я хочу змінити (15 хв.); 3. Вправа "Доведи за мене справу до кінця!" (20 хв.). 4. Вправа "Скажи ні" (20 хв.). 5. Вправа "Складні ситуації" (45 хв.). 6. Рефлексивне інтерв'ю (20 хв.)

Заняття 58-59. ГАРМОНІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ СТРУКТУРИ ХАРАКТЕРУ: ПСИХОСОМАТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ. *Мета:* Набуття досвіду саморозвитку психосоматичних рис характеру (активності, стресостійкості). *Завдання:* 1. Усвідомлення дихотомічності психосоматичних рис. 2. Засвоєння правил здорового способу життя. 3. Розвиток стресостійкості. 4. Набуття навичок конструктивного реагування в стресовій ситуації.

ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (70 хв.). 1. Дихотомічність психосоматичних рис (5 хв.). 1.1. Пасивність – активність (5 хв.). 1.2. Нервово-психічна ослабленість – стресостійкість (17 хв.). 2. Реакції особистості в ситуаціях стресу (10 хв.) 3. Розвиток стресостійкості (10 хв.). 4. Стратегії опанування особистістю емоційних проблем (зокрема, опанування стресом) (10 хв.); 5. Засоби самовідновлення після стресу (8 хв.). 5. Здоровий спосіб життя: психологічні рекомендації (5 хв.). 6. **ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (20 хв.):** релаксація.

Заняття 60-62. САМОРОЗВИТОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ. *Мета:* набуття практичних навичок подолання стресу. *Завдання:* 1. Усвідомлення методів боротьби зі стресом. 2. Розвиток навичок саморегуляції. 3. Апробація форм поведінки в стресовій ситуації (самоконтролю, подолання складних ситуацій).

ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 ХВ.): 1. Диспут: Конструктивне подолання стресу» (25 хв.). 2. Вправа «Ганчіркова лялька й солдат» (10 хв.). 3. Вправа «Пережаття напруження» (10 хв.). 4. Вправа: «Напруження – розслаблення» (10 хв.). 5. Вправа «Енергізатор» (10 хв.). 6. Вправа "Лід і вогонь" (10 хв.). 7. Гра «Що? Де? Коли?» (10 хв.). 8. Рольова гра «Фрустраційна толерантність» (35 хв.). 9. Рефлексивне інтерв'ю (15 хв.).

Заняття 63-67. УРОКИ МУДРОСТІ. *Мета:* Систематизація отриманих знань. *Завдання:* 1. Підведення підсумків психологічної роботи. 2. Психодіагностика рис характеру, інтерпретація результатів. 3. Аналіз змін у своєму характері. **ТЕОРЕТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ (90 хв.).** 1. Уроки мудрості. 2. **ПРАКТИЧНІ ВПРАВИ (135 хв.):** Психодіагностика за методикою "Структура й зміст характеру" (90 хв.). 3. Рефлексивне інтерв'ю (45 хв.).

Заняття 68. ПИСЬМОВИЙ ЗАЛІК (45 хв). Ведучий роздає учасникам картки, що містять по 3 запитання за змістом всього курсу "Гармонізація характеру особистості в юнацькому віці". Час на підготування й написання відповідей – 40 хвилин. Листки з відповідями учасники здають ведучому для перевірки й атестації.

Питання для письмового заліку скомпановані на окремих картках. Кожна картка містить 2 теоретичних запитання та 1 творчо-практичне. Далі представлено загальний список питань (звичайним шрифтом позначено теоретичні запитання, а курсивом позначено творчо-практичні запитання).

1. В чому проявляється дисгармонійність характеру особистості?
2. Які є ознаки гармонійного характеру особистості?
3. Навіщо людина має гармонізувати свій характер?
4. *Наведіть приклади, коли дисгармонії характеру створювали вам психологічні проблеми.*
5. Характер особистості (визначення). Що є основою формування характеру?
6. Ставлення особистості до себе, до інших, до Бога, до праці, до світу як основа її характеру.
7. У чому проявляються моральні ставлення людини (до себе, до інших, до Бога, до справи)?
8. *Як саме Ви особисто працюєте над самовихованням моральних ставлень до світу?*
9. Як розуміли поняття "Гармонія" давньогрецькі філософи? Що таке «гармонійний характер»?
10. Як Ви розумієте: у чому полягає процес гармонізації характеру?
11. Назвіть критерії гармонійності характеру людини.
12. *Яким критерієм гармонійності відповідає Ваш особистий характер, а яким не відповідає?*
13. Психологічні ознаки й чинники розвитку дисгармоній характеру.
14. У чому полягає психологічний механізм розвитку дисгармоній характеру.
15. Типи характерологічних дисгармоній.
16. *Яким чином особисто Ви розвиваєте власну духовно-моральну саморегуляцію?*
17. Опишіть структуру гармонійної особистості.
18. Назвіть і опишіть психологічні механізми гармонізації характеру.
19. Охарактеризуйте принципи інтернальності та «психоелевації»
20. *Як Ви розумієте принцип позитивності? Як використовуєте його у своєму житті?*
21. Охарактеризуйте поняття: «мораль», «моральність», «моральне почуття», «моральний закон», «совість».

22. Що Ви знаєте про святоотецьке вчення про пристрасті й моральні чесноти?
23. Чим загрожує людині блуд?
24. *Які методи Ви застосовуєте для протистояння спокусам чревоугодництва чи блуду?*
25. Як Ви розумієте пристрасть срібллюбства і чесноту милосердя.
26. Які Ви знаєте духовні, психологічні та фізичні методи боротьби зі станами суму, зневіри.
27. Які прояви мають пристрасті гордині, марнославства? Як з ними боротися?
28. *Які методи особисто Ви використовуєте для протистояння гніву, осуду? Які результати?*
29. Як боротися з брехливістю, щоб стати чесною людиною?
30. Що таке екстернальність, чим вона шкідлива, і як треба її перевиховувати?
31. Які Ви знаєте шляхи подолання егоїзму?
32. *Яким чином Ви займаєтесь самовихованням духовно-моральних рис характеру (яких саме)?*
33. Що таке позитивне мислення і як його розвивати?
34. Що таке ригідність (її прояви) і як її долати?
35. Як Ви розумієте дихотомічність інтелектуально-креативних рис: педантичність – толерантність, конформність – принциповість.
36. *Наведіть приклади боротьби з негативними думками з власного досвіду.*
37. Дайте визначення понять «емоції», «почуття», «афекти», «емоційний інтелект».
38. Як Ви розумієте дихотомічність емоційних рис: емоційна лабільність – емоційна стійкість, тривожність – впевненість.
39. Як подолати таку негативну рису як песимістичність й стати оптимістом?
40. *Опишіть свій практичний досвід щодо розвитку емоційного інтелекту: керування своїми емоціями, розуміння почуттів інших людей.*
41. Що таке моральне спілкування, морально-комунікативні якості?
42. Які риси характеру допомагають спілкуванню і які перешкоджають йому.
43. Як Ви розумієте дихотомічність комунікативних рис агресивність – доброзичливість, індивідуалістичність – емпатія.
44. Які способи подолання демонстративності та егоцентризму Ви знаєте?
45. *Опишіть свій практичний досвід щодо використання методу «Я-повідомлень».*
46. *Опишіть свій практичний досвід (вдалий або невдалий) щодо невіддзеркалювання негативних емоцій.*

47. *Опишіть свій практичний досвід гармонійного розв'язання міжособистісних конфліктів.*
48. *Що означає поняття «сила волі» і як її розвивати?*
49. *Опишіть етапи вольової дії.*
50. *Як Ви розумієте дихотомічність вольових рис характеру слабовілля – організованість імпульсивність – терплячість.*
51. *Які методи розвитку самоконтролю Ви можете запропонувати, щоб навчитися руководити власними почуттями?*
52. *Які методи розвитку вольових якостей Ви використовуєте у своєму житті? Які результати?*
53. *Що допомагає Вам мобілізувати волю у розв'язанні складних ситуацій (наведіть приклади).*
54. *Які Ви знаєте методи профілактики й розвитку стресостійкості?*
55. *Що таке невротичність і як з нею боротися?*
56. *Які існують реакції особистості в ситуаціях стресу? Які з них конструктивні, а які – ні?*
57. *Які правила здорового способу життя сприяють гармонізації характеру?*
58. *Які методи саморегуляції Ви застосовуєте у стресових ситуаціях?*
59. *Опишіть свій практичний досвід реагування в стресовій ситуації. Чи був він конструктивним?*
60. *Які засоби самовідновлення після стресу Ви застосовуєте у своєму житті?*

Заняття 69-70 (заключне). РЕФЛЕКСІЯ ОТРИМАНОГО ДОСВІДУ.

Мета: узагальнення отриманих знань і досвіду. *Завдання:* 1. Перевірка й контроль знань по змісту спецкурсу. 2. Рефлексія отриманого досвіду.

ПРАКТИЧНА ВПРАВА: 1. Рефлексивна вправа "Остання зустріч" (90 хв.) на основі методу рефлексивного інтерв'ю учасники по колу розповідають про свій стан, думки, почуття, про те, що нового відбулося в емоціях, в знаннях, стосунках, який досвід вони отримали, що дав їм спецкурс в цілому.

Висновок. Основою гармонійного характеру виступають моральні відносини особистості до людей, до себе, до праці, до природи, до Бога, до світу в цілому – позитив, увага, доброзичливість до тих, на кого вони спрямовані. *Гармонійний характер* – це цілісна структура рис, де кожна риса виражає певне моральне відношення людини. *Гармонізація характеру* – це процес розвитку позитивних якостей з метою контролю над негативними, формування моральних ставлень шляхом дотримання принципів позитивності, цінності особистості, збереження

миру, любові, взаємоповаги. Психологічним механізмом гармонізації характеру є набуття практичного досвіду духовно-морального самоконтролю власних почуттів, здійснення морального вибору, що дає відчуття позитиву, дозволяє будувати теплі міжособистісні відносини й конструктивні конструктивно самоактуалізуватись.

Презентований навчально-психологічний спецкурс «Гармонізація характеру обдарованої особистості» оптимізує особистісне становлення молоді, спрямовуючи талановитих юнаків та дівчат на здобуття навичок духовно-морального самовиховання, які необхідні в житті кожної людини. Спецкурс, що поєднує такі форми психологічної роботи як лекції, дискусії, психотренінг, рольові ігри, може використовуватись практичними психологами в роботі з учнівською молоддю.

Займаючись духовно-моральним саморозвитком, людина гармонізує не тільки свій характер, а й власну особистість.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авдеев, Д.А.* Нервность: ее духовные причины и проявления / Д.А. Авдеев. 6-е изд. – М.: «МБЦ Серафима Саровского», «Омега», 2009. – 320 с.
2. *Акцентуация* характера и психопатия (классификация Н.Я. Иванова, А.Е. Личко, 1992) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://worldleonard.h1.ru/doc/gipn/gipn_044.html
3. *Антоний* Митрополит Сурожский. Человек перед Богом. – М.: Паломник, 2000. – 382 с.
4. *Ассаджоли, Р.* Психосинтез: Пер. с англ. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 320 с.
5. *Бех, І.Д.* Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН МО України, 1998. – 204 с.
6. *Біблія.* – М.: Изд. Московской патриархии, 1983. – 1372 с.
7. *Братусь, Б.С.* Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
8. *Гармаев, А.* Этапы нравственного развития ребёнка. – УПЦ Полтавская епархия, Спасо-преображенский Мгарский монастырь, 2002. – 332 с.
9. *Григорьева, Т.Г.* Основы конструктивного общения / Григорьева, Т.Г., Линская Л.В., Усольцева Т.П./ Методическое пособие для преподавателей // Под ред. Ю.М. Забродина, М.В. Поповой. – М.: Совершенство, 1997. – 169 с.
10. *Зарин, С.М.* Аскетизм по православно-христианскому учению / С.М. Зарин. – М.: Паломник, 1996. – 634 с.
11. *Зязюн, І.А.* Педагогіка добра: ідеали і реалії / І.А. Зязюн // Науково-метод. посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
12. *Маслоу, А.* Самоактуализация личности и образование / А. Маслоу: пер. с англ., предисловие Г.А. Балла. – Киев-Донецк: Институт психології ім Г.С. Костюка, 1994. – 52 с.
13. *Мэй, Р.* Любовь и воля / Р. Мэй: пер. с англ. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 384 с.
14. *Мясищев, В.Н.* Личность и неврозы / В.Н. Мясищев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1960. – 426 с.
15. *Ничипоров, Б.В.* Введение в христианскую психологию: размышления священника-психолога / Б.В. Ничипоров. – М.: «ШКОЛА-ПРЕСС», 1994. – 21 с.
16. *Павлик Н.В.* Навчально-психологічний спецкурс: гармонізація характеру особистості в юнацькому віці: метод. рек. / Наталія Павлик. – К.: Логос, 2013. – 108 с
17. *Позитивное мышление, упражнения.* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://newtomorrow.ru/positive_think/positivnoe_mishlenie_uprazhneniya.php
18. *Помиткін, Е.О.* Психологія духовного розвитку особистості / Е. О. Помиткін: Монографія. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.
19. *Попов, Е.* Нравственное богословие для мирян. / Е. Попов. – М., 1995. – Ч.1. – 540 с.

20. *Психология личности: Хрестоматия..* – Самара «БАРАХ», 1999. – Т.1. – 448с.
21. *Психотерапевтическая энциклопедия* / Под ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 752 с.
22. *Рибалка, В. В.* Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівської молоді методичні рекомендації / В. В. Рибалка. – Київ-Кременчук, 2007. - 68 с.
23. *Рубинштейн, С.Л.* Проблемы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.
24. *Святитель Лука.* Дух, душа и тело. / Святитель Лука (Войно-Ясенецкий). – М., 1999. – С. 110.
25. *Социопсихическая подструктура личности. Характер.* / Психология личности. Глоссарий – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychopersonal.kiev.ua/actualno/Sociopsihicheskaya-podstryktyra-lichnosti>
26. *Столин, В.В.* Самосознание личности / В.В. Столин. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
27. *Столица, З.К.* Воспитание нравственности / З.К. Столица. – С.-Пб., 1903. – 193 с.
28. *Структура характера* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spb-tei.ru/2005/08/17/struktura-kharaktera>
29. *Титаренко Т. М.* Сучасна психологія особистості: навч. посіб./ Т. М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
30. *Фаворов, Н.* Очерки нравственного православно-христианского учения / Н. Фаворов. – К., 1889. – 222 с.
31. *Франкл, В.* Человек в поисках смысла: / В. Франкл: пер. с англ. и нем.- М.: Прогресс, 1990.- 368 с.
32. *Фромм, Э.* Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм: пер с нем., англ.. – М.: Республика, 1994. – 447 с.
33. *Эриксон, Э.Г.* Идентичность: Юность и кризис / Пер. с англ. – М.:Прогресс, 1996. – 344 с.
34. *Юнацкевич, П.И.,Кулганов В.А.* Как выйти из невроза: Практические советы психолога. – СПб.: Атон, 2000. – 286 с.